

"אי אפשר לדבר על האוונגרד כעל טעות היסטורית"

היא חשבה שבהתפתחות של המוזיקה במאה ה-20 התרחשה תקלה, הוא סבור שזה היה מהלך טבעי. פרופ' משה צוקרמן, שחליפת מכתבים שלו עם ד"ר מיכל זמורה-כהן מובאת בספר "דיאלוג על המוזיקה", מסביר למה המאה הקודמת מאופיינת בגיוון מוזיקלי יוצא דופן

אמיר מנדל 10.01.2021 09:58

במבוא לספר "דיאלוג על המוזיקה", שיצא ב-2020 בהוצאת מאגנס, כותב פרופ' משה צוקרמן על הנסיבות שבהן הוא נוצר. הוא וד"ר מיכל זמורה-כהן החליטו על חליפת מכתבים מסודרת. "הנושא היה עניין שהעסיק את שנינו שנים רבות: מעמדה של המוזיקה האמנותית במאה ה-20, וליתר דיוק, משמעותו של המהלך ההיסטורי-התרבותי שהניב את מה שמכונה 'מוזיקה בת-זמננו'".

ההתכתבות התקיימה ב-2014, שנת חייה האחרונה של זמורה-כהן. צוקרמן הוא אינטלקטואל רב-תחומי, פרופסור להיסטוריה ופילוסופיה של המדעים והרעיונות, שבין עיסוקיו גם חקר התפישה האסתטית והפילוסופיה של האמנות. זמורה-כהן היתה ד"ר למוזיקולוגיה, פסנתרנית, ראש חטיבת המוזיקה של קול ישראל ורשות השידור, וגם יו"ר חבר השופטים בתחרות הפסנתרנים ע"ש ארתור רובינשטיין.

הספר נקרא בקלות ובמהירות. נעים לקרוא את הוויכוח האמפתי בין השניים, את המאמץ רווי התסכולים להגיע להבנות. עם זאת, המושג "מוזיקה בת זמננו" מטעה במקצת. השניים מתכתבים בעיקר על מוזיקה שנכתבה בשלושת הרבעים הראשונים של המאה ה-20 ומתמקדים בזרמים הרדיקליים ביותר שלה. מוזיקה שהיא ממש בת זמננו, כזו שנכתבה בארבעה העשורים האחרונים, אינה מגיעה למרכז הדיון, ואף לא מוזיקה שהתפתחה מחוץ למרכזים של האוונגרד המערב-אירופי, כלומר המגוון הגדול של יצירות שנכתבו בארצות הברית, בברית המועצות או במזרח אירופה — יצירות שמייצגות עולם רחב של יצירה מחוץ לזרם האוונגרדי. הספר מייצג הטיה שקיימת בקהילת המוזיקה הקלאסית, שמזהה הרבה מהמוזיקה של מאה השנים האחרונות כ"אוונגרדית", לא נגישה או לא מובנת.

שפע של אפשרויות

פרופ' צוקרמן מכיר בגזרה הצרה שבה מתנהל הדיאלוג. "זמורה-כהן שמה את הדגש על א-טונאליות כתופעה מוזיקלית, על המהפכה של שנברג ועל ממשיכה, מלחיני האוונגרד, כתופעה מרכזית במוזיקה של המאה ה-20", הוא אומר בשיחת זום. "יתרה מזאת, היא האמינה שההתפתחות הזו בשדה המוזיקה היתה טעות, מעין תאונה שצריך לתקן אותה כדי להחזיר את המוזיקה לקהלה. המכתבים בספר מתמקדים בעיקר סביב הסוגיה הזאת: העמדה של זמורה-כהן שבהתפתחות של המוזיקה במאה ה-20 התרחשה תקלה מול הטענות שאני מעלה, שזו התפתחות היסטורית טבעית, בלתי נמנעת, ושהיא לא טובה או רעה מיסודה, היא פשוט התרחשות שמגדירה את השפה המוזיקלית של התקופה — שפה שבה ניתן לכתוב יצירות יותר או פחות טובות".

מכתביה של זמורה־כהן בספר מבטאים את עמדתה, שבלי בסיס טונאלי אין למוזיקה תחביר וקוד בסיסי, ולכן היא מתפרקת ממשמעותה ומאבדת את היכולת להעביר מסר כלשהו. עם ביטול העוגנים הטונאליים, נכנסת המוזיקה, לדעתה, לתקופה של חוסר שיטה, שבה כל מלחין קובע תחביר לעצמו, אין קודים מוסכמים, והמוזיקה נעשתה לא מובנת. על פי הרגשתה, ממיט תהליך זה חורבן על המוזיקה הקלאסית, מנתק אותה מקהלה ואולי מפנה את הזירה לעולמות יצירה אחרים, כמו ג'ז ורוק כבד. חלק מן החורבן נובע מקריסת הגרעין הבסיסי שחייב, לדעתה, להיות בכל יצירה מוזיקלית — המלודיה. זמורה־כהן בוחרת בעמדה ערכית שהיא מתארת כ"מתקנת עולם", כלומר היא רואה חובה לעצמה לדבר ולפעול נגד התהליכים המזיקים הללו.

צוקרמן סבור שהתפתחותו של תחביר א־טונאלי היא תהליך היסטורי בלתי נמנע עם הגעתה של הטונאליות למבוי סתום בראשית המאה ה-20, כתהליך טבעי והמשכי, שמתחיל עם פריצות הדרך של בטהובן ומתקדם דרך ההרמוניות של ואגנר עד לפריצת המסגרת הטונאלית במאה ה-20. הוא סבור שכמו בענפים אחרים של האמנות נוצר גם במוזיקה פער בין השפה של האמנים ליכולת הפענוח של המאזינים. למאזין אין עוד יכולת לפצח את הקודים המורכבים והמופשטים של השפה המוזיקלית, ולכן הם מתרחקים ממנה.

רוב הדיון בספר מתגלגל סביב אותה גזרה צרה במוזיקה המערב־אירופית שלכדה הרבה מאוד תשומת לב במאה ה-20, זו המכונה "אוונגרד". אין כמעט התייחסות אל העושר של היצירה המוזיקלית במאה השנים האחרונות ואל הריבוי של סגנונות וכיוונים בה. צוקרמן מתייחס לעניין זה באחרית הדבר שכתב לספר ומציין שבגלל הצורך לחדד עמדות בוויכוח הוחמץ הדיון בחלקים של המוזיקה של המאה ה-20 שאינם בדיוק א־טונאליים או אוונגרדיים.

בשיחה עמו הוא מדגיש שהמאה ה-20 מאופיינת בגיוון מוזיקלי יוצא דופן ובשפע של זרמים ואפשרויות. "למהפכת 12 הטונים של שנברג במחצית הראשונה של המאה יש אלטרנטיבות, שמתרחקות פחות מן הטונאליות המסורתית, כמו אלה שמציגים סטרווינסקי וברטוק", הוא מזכיר. "במחצית השנייה של המאה היתה תקופה שבה האוונגרד משך תשומת לב רבה בשיח האמנותי ואף נטה לטעון שדרכו נכונה ומחייבת, ושלקתוב אחרת, או לתת ביטוי לטונאליות במוזיקה, זו טעות, או שזה פגם מוסרי, כי זה יוצר זיקה לאסתטיקה שלפני מלחמת העולם השנייה. למרות השיח הזה, התפתחו אלטרנטיבות מוזיקליות כמו האוונגרד האמריקאי, שהוא שונה מאוד, המינימליזם, המוזיקה של שוסטקוביץ' ואחריו שניטקה בברית המועצות, או ההונגרים ליגטי וקורטג שמתיכים יסודות אוונגרדיים עם רכיבים מסורתיים שממשיכים את ברטוק".

גם בתוך המהפכה השנברגית הוא מבחין בגוונים. הוא נהנה, רגשית, מיצירות רבות של שנברג ומכל היצירות של אלבן ברג, שבעיניו הוא מלחין נפלא שמבטא רגש עז באמצעות כתיבה א־טונאלית. יש לו פחות חיבור רגשי לווברן — אבל הסוגיה, הוא מדגיש, אינה טונאליות או א־טונאליות. זה גבול שנעשה מטושטש, ונחצה הלוך, ואף חזור. המוזיקה של העשורים האחרונים משתמשת באמצעי ביטוי טונאליים וא־טונאליים, וכל מלחין נהנה ממגוון רחב של אמצעי ביטוי שהוא בוחר ביניהם. "אי אפשר לדבר על המהפכה של שנברג, או על האוונגרד, כעל טעות היסטורית שצריך לחזור אחורה ממנה. אלה תהליכים, התפתחויות היסטוריות שנטמעו במוזיקה וממשיכות אתה הלאה. הרעיונות של שנברג מאפשרים את המוזיקה המרגשת של אלבן ברג. האוונגרד, ומלחינים כמו נונו, שטוקהאוזן, בולז, יוצרים שיח אינטלקטואלי מעניין, אבל מן הבחינה האסתטית יש שם הרבה בעיות וסימני שאלה. עם זאת, כאמור, המגמה הזו נותנת השראה לליגטי, קורטג ועוד שורה של מלחינים, ומשפיעה בדרך

כלשהי גם על המלחינים שהתחילו כמלחיני אוונגרד ושינו כיוון אל המינימליזם או אל הניאו־רומנטיקה, כמו פנדרצקי, או ארוו פארט.

"הבעיה היא שנוצר תיוג של כל המוזיקה החדשה כאילו היא 'מודרנית' במובן הזה שהיא פורעת צורה, קשה להבנה, מבוססת על קודים מורכבים ולא אטרקטיבית מבחינה אסתטית. הקהל המסורתי, הזהיר, של מוזיקה קלאסית, פיתח איזו הכללה שגורמת התרחקות גורפת מכל המוזיקה של מאה השנים האחרונות, עד כדי כך שאפילו אם מנגנים את הקונצרטו לקלרינט של קופלנד אנשים נרתעים".

למרות זאת ניכרת כיום גלישתם של מלחיני המאה ה-20 וה-21 אל מרכז הרפרטואר. זה נכון בנוגע למלחינים שהשפה המוזיקלית שלהם נתפשת כנגישה, כמו ארוו פארט או גיה קנצ'לי, אבל גם ג'ון אדמס וגם ליגטי מוצאים את דרכם לזרם המרכזי, כמו גם צ'רלס אייבס הוותיק שהקדים את זמנו — ולצד אלה, מלחינים עכשוויים כמו דיוויד לאנג, פטריס וסקס, הנס אברהמסן. את ההתכתבות של צוקרמן וזמורה־כהן מעניין לקרוא ובאותה עת לזכור שהיא מייצגת גזרה צרה בקליידוסקופ מוזיקלי עשיר.